

УДК [378.015.3 : 159.964.21] : 62-057.87

DOI: 10.31891/PT-2021-1-6

ГОМОНІУК О. М.

ORCID - 0000-0002-3849-788X

e-mail: elena_gomonyuk29@ukr.net

Хмельницького національного університету

ОНИШКО О. Г.

ORCID - 0000-0002-5165-1810

e-mail: van4o@ukr.net

Хмельницького національного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті розкрито погляди науковців на важливу складову професійно-педагогічної культури педагога – психологічну культуру. Доведено, що психологічна культура педагога характеризується складністю, інтегративністю, структурністю. Її компоненти – це різні властивості особистості, що вдосконалюються й формуютьсід впливом загальної культури людини. Ступінь вияву основних психологічних властивостей і якостей є критерієм визначення рівня психологічної культури.

Встановлено, що психологічна культура, як показник високого рівня розвитку педагогічних здібностей, складається із глибоких знань із основ психології, володіння арсеналом діагностичних методик, всебічного вивчення особистісних і діяльнісних характеристик тих, кого навчають, комплексу професійно-значущих якостей і гуманістичного типу педагогічної свідомості.

Провідними елементами її є емпатія, рефлексія, інноваційно-творчі й комунікативні якості, що допомагають педагогу здійснювати особистісно-орієнтоване навчання й виховання учнів.

Встановлено, що психологічна культура є тільки однією гранню такого комплексного явища як професійно-педагогічна культура педагога. Наявність професійно значущих особистісних якостей, стиль діяльності педагога, його темпераменту, інші компоненти психологічної культури багато в чому сприяють ефективності роботи педагога, але не є визначальними. Особливість професійно-педагогічної культури полягає в її інтегрованості, складній структурній організації й існуванні системи багатопланових взаємин між її компонентами.

OLENA HOMONIUK

OKSANA ONYSHKO

Khmelnytsky National University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL CULTURE OF THE FUTURE TEACHER

This article shows scholars' opinions on an important part of professional pedagogical culture of an educator, that is psychological culture. It is proved that psychological culture is characterized by complexity, integrity, structurness. Its

components are different personal features that are improved and formed under the effect of general human culture. The degree of the main psychological features and qualities display is a criterion of determination of a psychological culture level.

It is discovered that psychological culture as an indicator of a high level of pedagogical skills development consists of deep knowledge in the sphere of basic psychology, a range of diagnostic methods, comprehensive studying of personal and action-related characteristics of those who are being taught, a complex of professionally significant qualities and humanistic type of pedagogical consciousness.

Its fundamental elements are empathy, reflection, innovative creative and communicational qualities that can help an educator to implement student-centered teaching and educating.

It is discovered that psychological culture is only one side of such a complex phenomenon as professional pedagogical culture of an educator. Availability of professionally significant personal traits, an activity style of an educator, their temperament and other components of psychological culture affect work efficiency of an educator in many ways, but are not decisive. The peculiarity of professional pedagogical culture lies in its integrity, complex structured organization and existence of a system of multidimensional relations between its components.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Нині однією із тенденцій розвитку українського суспільства є оновлення всієї системи освіти, активізація пошуку нових форм підготовки педагогічних кадрів. Поворот школи на гуманізацію освіти посилив роль і значення психологічних знань. Одна із неодмінних вимог до сучасного педагога – знання дітей, їх психології й фізіології. Спілкування з дитиною лише тоді є вихованням, коли у вихователя будуть в руках наукові знання про її особистість, коли він ґрунтується не на випадковій удачі, а на науковому аналізі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз наукових праць дослідників І. Беха, О. Безпалько, Є. Бондаревської, Р. Вайноли, В. Гриньової, Р. Гуревича, І. Ісаєва, А. Коломієць, Н. Ничкало, В. Поліщук, В. Сластьоніна, Є. Шиянова та ін. показав зростання інтересу до питань, що пов'язані з професіоналізмом педагога, а саме: професійної спрямованості, професійної компетентності, професійних функцій, професійних якостей, професійних цінностей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Незважаючи на значну кількість досліджень, психологічна складова професійно-педагогічної культури розглянута авторами недостатньо.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в розкритті психологічних особливостей професійно-педагогічної культури педагога.

Виклад основного матеріалу

Сучасна педагогіка все частіше звертається до того, хто навчається, як до суб'єкта навчальної діяльності, як до особистості, яка прагне до самовизначення і до самореалізації. З цієї точки зору учень розглядається як цілісна особистість, вивчаються структури, що визначають його суб'єктні позиції, визначаються якості, що потребують розвитку для успішної професійної діяльності.

Учень проявляє себе як складна система з величезним спектром різних якостей і властивостей, існуючи у певному соціальному і матеріальному середовищі, взаємодіючи з навколишніми людьми та природою, беручи участь у суспільних відносинах. Цією системою і є особистість.

Особистість – це психічна, духовна сутність людини, яка може бути виокремлена в різних системах якостей:

- сукупності соціально-значущих властивостей людини;
- системі відносин до світу зі світом, до себе і з самим собою;
- усвідомленні навколишнього світу і себе в ньому;
- системі потреб;
- сукупності здатностей, творчих можливостей;
- сукупності реакцій на зовнішні умови;
- системі діяльності, здійснюваних соціальних ролей, сукупності поведінкових актів тощо.

Науковець К. Платонов у структурі особистості виокремив чотири ієрархічних рівня-підструктури.

1.Рівень темпераменту включає якості, найбільш зумовлені спадковістю, що пов'язані з індивідуальними особливостями нервової системи людини.

2.Рівень особливостей психічних процесів утворює якості, що характеризують індивідуальний характер відчуттів, сприйнятів, уяви, уваги, пам'яті, мислення, почуттів, волі. Розумові логічні операції, що називаються засобами розумових дій, відіграють велику роль у процесі навчання.

3.Рівень досвіду особистості. Сюди входять такі якості, як знання, уміння, навички, звички. З них виокремлюють ті, що формуються в процесі вивчення навчальних дисциплін (знання, уміння, навички), і ті, які дістаються в трудовій практичній діяльності (сфера дієво-практична).

4.Рівень спрямованості особистості поєднує соціальні за змістом якості, що визначають ставлення людини до навколишнього світу та направляють і регулюють психологічну основу поведінки: інтереси, погляди, переконання, соціальні установки, ціннісні орієнтації, морально-етичні принципи та світогляд [26].

Проте в структурі особистості є низка якостей, що можуть виявлятися на всіх рівнях. Усі групи якостей тісно взаємозалежні, обумовлюють і найчастіше компенсують одна одну, представляючи найскладнішу цілісну систему.

Основу формування якостей педагога складають, з одного боку, чинники соціального порядку – суспільно-економічний устрій, морально-психологічна єдність вихователів і вихованців. З іншого – психологічні, серед яких провідними є особистісні якості керівника дитячого колективу.

Соціальні чинники складають відносно постійну складову дієво-практичної сфери авторитету педагога і мають позитивний вплив незалежно від того, яка він людина. Інша справа психологічна – тут скільки людей, стільки й особистостей, кожна з яких має лише її притаманні якості. Але водночас, особистість живе, розвивається і діє не в замкнутому середовищі, а в суспільстві, що неминуче накладає відбиток на її психологічну структуру.

Сутність особистості, свідомість, її творча активність та індивідуальність зумовлені суспільством. Процес становлення і розвитку особистості є процесом засвоєння людиною соціального досвіду. Суспільні функції особистості, її соціальна діяльність, а, отже, і весь комплекс якостей особистості, її становище в суспільстві у вирішальній мірі залежать від того, в яку систему економічних, правових, моральних відносин включена людина, до якого виду стійкої спільноти вона належить.

Отже, особистість є органічною частиною суспільства, її свідомість завжди обумовлюється інтересами, завданнями, політикою того суспільства або класу, до якого вона належить. Тому особистість, які б індивідуальні якості вона не мала, не в змозі «вистрибнути» за межі навколишніх умов. Але водночас, особистість є не лише «продуктом історії, але й учасником її живого руху, об'єктом і суб'єктом сучасності». Іншими словами, кожна особистість виконує певний вид діяльності, виконує ту або іншу соціальну роль, яка передбачає «...нормативно схвалений образ поведінки, що очікується від кожного, хто займає дану позицію. Ці сподівання, що визначають загальні контури соціальної ролі, не залежать від свідомості і поведінки конкретного індивіда: вони даються йому як щось зовнішнє, більш-менш обов'язкове; їх суб'єктом є не індивід, а суспільство» [5].

Про можливість створення моделі типової особистості стверджували Б. Ананьєв, К. Платонов, Д. Самуйленков, С. Самигін, Л. Столярєнко та ін. Так, Б. Ананьєв зазначає «...можливо з певною метою конструювати «стандартну людину» і на рівні особистості. Стандартизація повинна поєднуватися з типізацією за різними ознаками, що характеризують основні компоненти структури людини як індивіда й

особистості, у тому числі з конструкцією, нейродинамічними властивостями людини як суб'єкта різних форм праці, пізнання і спілкування» [1].

Особистість педагога розглядалась як могутній чинник виховання, зразок поведінки й ідеал, до якого необхідно прагнути учням. Своєю загальною культурою, багатством внутрішнього світу, індивідуальністю педагога залучали учнів до інтенсивної пізнавальної праці. Нині дослідники намагаються по-новому глянути на особливості становлення особистості педагога. В умовах інформаційного суспільства він має показувати особистий приклад постійної спрямованості до самовдосконалення й відновлення знань, високого рівня гуманістичних якостей і суспільно цінних властивостей, що характеризують його особистість як цілісність, стійку до різноманітних змін навколишнього середовища.

Звичайне вивчення психологічних чинників, що підвищують ефективність самореалізації особистості в професійній діяльності, починається з дослідження її структури. На думку К. Левітана, особистість педагога являє собою синтез всіх його характеристик (професійного досвіду, світогляду, установок, вольових якостей, темпераменту й ін.) в унікальну структуру, що визначається й змінюється в результаті адаптації до постійно мінливого професійного середовища. Саме цілісна психологічна структура особистості педагога визначає його професійну поведінку й педагогічну культуру [19]. Але високий професіоналізм дозволяє особистості вчителя розкритися повною мірою, тому що в процесі педагогічної діяльності створюються умови для вдосконалення всіх особистісних властивостей, задатків і здібностей.

Знаний педагог В. Сухомлинський писав: «Я знаю десятки прекрасних майстрів педагогічної праці, і найважливішою рисою їхньої майстерності є самовираження, саморозкриття духовного багатства перед учнями...» [27].

Однак, навіть маючи ці якості, педагог не може бути впевнений в успіху на сто відсотків, тому що освітній процес складається із цілого комплексу компонентів, незалежних від особистості педагога. Тому посправжньому талановиті вчителі домагаються інтеграції індивідуального й професійного у своїй педагогічній діяльності, що й створює унікальний образ педагога – особистості.

У психолого-педагогічній літературі розрізняють два способи опису особистості – через її якості або в термінах основних типів.

Відповідно до традиційної позиції якості педагога обумовлюють характер його діяльності. Вони вважаються характеристиками індивіда, що довгостроково існують й виявляються в поведінці в різних ситуаціях. До

них також відносять професійно значущі якості, що визначають професійну поведінку й функціонують як «певна система мотивів, форм і способів професійно-рольової поведінки, у якій ці відносини реалізуються» [19, с. 34]. У свою чергу, прихильники синергетичного підходу, роблячи акцент не тільки на складі якостей, що входять у структуру особистості, але й на їх смислоутворюючому характері, розуміють особистісні якості як «такі, що індивідуально виявляються окремою людиною, тільки їй властиве ставлення до загальних цінностей, що надають їм особистісний характер» [17].

На думку Н. Кузьміної, «професіоналізм – це відбиток вимог професії в особистості, діяльності фахівця, індивідуальній чи колективній». Професіоналізм, як усталена властивість особистості та діяльності фахівця, формується упродовж професійної освіти, на відміну від майстерності [13].

Більшість науковців створюють свої класифікації особистісних властивостей, визначаючи їх як критерії успішності професійної діяльності педагога. Саме так складені типології особистісних якостей німецьких учених Р.Бруннера й Р. Дітериха, російських дослідників (Л. Вікторової, Ф. Гоноволіна, В. Крутецького. Вони запропонували моделі ідеального вчителя, що складаються із професійно значущих здібностей та особистісних якостей, і виявили якості, що перешкоджають ефективній педагогічній діяльності (деструкцію, депресивність, нещирість стосовно дітей, агресивність, уразливість та ін.).

Дослідник Є. Павлютенков на перший план у структурі особистості вчителя вивів три основні сфери розумової й поведінкової діяльності:

- 1) потребнісно-мотиваційну сферу особистості;
- 2) операційно-технічну;
- 3) самопізнання особистості [24]

Досить популярним підходом до складання типології особистісних якостей учителя було виявлення його провідних професійних потреб, умінь і здібностей (І. Котова; Н. Кузьміна; А. Маркова) та ін.

Дослідники Ю. Кулюткін й Г. Сухобська визначили три основні групи професійно-значущих якостей, якими має володіти педагог для рефлексивного управління навчальною діяльністю учнів: а) здатність розуміти внутрішній світ іншої людини, виявляти емпатію; б) здатність активно впливати на нього й в) здатність бути емоційно стійким [7]. Саме визнаючи особистість як найвищу цінність значущими серед професійних якостей педагога вважаються гуманістичні якості: ставлення до дитини як суб'єкта життя, здатного до культурного розвитку й самозміни; прагнення допомогти їй розвинути свої ціннісні смисли та ін.

Але існує й інший підхід до складання типології особистісних

якостей учителя: «від зворотного». Академік Ю. Бабанський у своїх дослідженнях приділяв особливу увагу тим якостям, які слабо розвинуті в більшості вчителів і відсутність яких у значній мірі знижує ефективність навчального процесу. Він писав, що вчителям часто не вистачає педагогічного такту, організаторських умінь, почуття нового в педагогічній діяльності, глибоких знань із психолого-педагогічних основ навчально-виховного процесу, з диференціації навчання й інтеграції навчальної й позакласної роботи тощо. [3].

На якості, що перешкоджають удосконаленню особистості педагога й від яких необхідно позбуватися, вказували й інші дослідники. До таких якостей найчастіше дослідники відносять сухість, причепливість, запальність, упередженість, мстивість, загострене самолюбство, упертість, зайву самовпевненість, схильність до деспотизму, прямолінійність, різкість, нетерпимість, неорганізованість, неохайність, безвідповідальність, безпринципність, уразливість, байдужість до учнів і до своєї справи, відсутність почуття гумору й та ін. (К. Левітан, Н. Дудкіна).

Більшість дослідників намагається визначити структуру особистості «ідеального» або «ефективного» педагога, проводячи опитування або анкетування серед представників педагогічних професій, адміністрації університетів і шкіл, а також серед контингенту тих, що навчаються.

Результати анкетування показали, що як у викладачів, так і в студентів на перший план виходять комунікативні вміння (68%), товариськість (74%), що дозволяють налагодити особистісну взаємодію в процесі навчання й виховання.

Значну увагу всі учасники опитування приділяють артистизму й техніці мови викладача як основним інструментам його педагогічної праці («гарна дикція», «правильно обраний темп мови», «емоційність при читанні лекції»), тим самим, усуваючи побоювання деяких дослідників, що більшість педагогів і студенти недооцінюють значущість емоційного компонента педагогічної діяльності. На відміну від викладачів, які майже жодного разу не згадали цей показник, студенти звертають увагу на зовнішній вигляд свого наставника, уміння модно й елегантно одягатися (42%). Їх також більше захоплюють молоді особи (56%), що посміхаються (41%), яким вони можуть навіть пробачити деяку відсутність професійного досвіду. Інтерес викликає також той факт, що студенти хотіли б бачити свого викладача одночасно принциповим (57%), справедливим (66%) і розуміючим (38%), терплячим (26%), чуйним (35%).

Творчий характер особистості, її праці є обов'язковим елементом гуманістичної культури педагога й проявляється у творчій, інноваційній, прогресивній діяльності з перебудови освітнього процесу, його змісту, а

також себе як транслятора цього змісту. В останні роки такий підхід до розуміння творчих характеристик педагога став особливо значущим, тому що він відповідає, на думку В. Загвязинського, розумінню освіти як «занурення в культуру», «становлення внутрішнього світу особистості на основі знань, емоцій, віри й любові» [14]. Творчість – це процес, що містить елементи новизни, несподіванки й пов'язаний із виявленням індивідуальності, різних здібностей особистості. Це — створення особистісних змістів на базі перетворення діяльності, відносин і спілкування [22].

Творчий характер діяльності педагога залежить від низки його особистісних особливостей, що є ознаками творчої особистості. У дослідженнях можна зустріти різні сукупності подібних якостей: легкість асоціювання; критичність мислення; розвиненість різних видів пам'яті; здатність до узагальнень та виділення істотного [8]; сміливість, оригінальність, незалежність [9]. Е. Громов і В. Моляко до ознак креативності відносять: оригінальність, евристичність, фантазію, активність, сконцентрованість, чіткість, чутливість [22].

Дослідник В. Андрєєв уважав творчою ту особистість, «для якої характерна стійка, високого рівня спрямованість на творчість, мотиваційно-творча активність, що виявляється в органічній єдності з високим рівнем творчих здібностей і які дозволяють їй досягти прогресивних, соціально й особистісно значущих творчих результатів в одному або декількох видах діяльності» [2, с. 58].

На думку О. Булатової, творчу особистість характеризують набір взаємозалежних якостей (творча спрямованість, мотивація, здібності, мислення, вольові якості й т.д.); їхня стійкість і сталість; сприйняття результату діяльності як основного сенсу існування особистості; його новизна й оригінальність [9].

Мета педагогічної творчої праці полягає в пошуку більше ефективних технологій з вивчення особистості тих, кого навчають, і створенні умов для їхнього всебічного розвитку. На думку В. Краєвського, творча діяльність учителя здійснюється у двох формах: застосування відомих знань і засобів навчання в нових поєднаннях відповідно до вимог конкретних ситуацій і розроблення нових засобів для підвищення ефективності навчально-виховного процесу у вже знайомих педагогові ситуаціях [16]. У сфері особистості педагогічна творчість виявляється як самореалізація педагога, його прагнення до професійного росту й самовдосконалення, як пошук особистісного змісту знання й змісту освіти.

В останні роки, поряд з поняттям «творчість», часто вживається термін «креативність», що вперше з'явився в англо-американській літературі в 60-і роки минулого сторіччя й означає здатність індивіда до

створення нових понять і формування нових навичок.

Основні характеристики творчого мислення педагога вивчали С. Бондаревська, С. Кульневич та ін. Вони підкресливали єдність нормативного й креативного компонентів у культурі вчителя, зв'язок творчого потенціалу з моральною свідомістю й професійно-значущими рисами особистості педагога.

Рівні розвитку педагогічної творчості розглядали В. Загвязинський, В. Кан-Калик та ін.

Дослідниця Л. Вікторова відзначала, що для успішної творчої діяльності й підвищення рівня інтелекту людини необхідний цілісний розвиток всіх її здібностей до організації часткових функцій, а також цілеспрямоване вдосконалення всієї особистості в комплексі всіх її структурних компонентів: темпераменту, характеру, спрямованості, загальнокультурного рівня й особистісних якостей (терпіння, відповідальності, впевненості й т.д.) [10]. На тісний взаємозв'язок між творчістю й майстерністю педагога звертали увагу І. Котова й А. Маркова, які зазначали, що саме майстерність, а не досвід і педагогічний стаж є основою для прояву творчості, але не обов'язковою умовою його присутності в діяльності викладача [17; 22].

Так, термін творча особистість всі частіше витісняється або замінюється на сторінках видань словосполученням творча індивідуальність педагога. Очевидно, це відбувається тому, що сприяти підвищенню якості освітніх процесів може не стільки особистість, здатна до творчості, а особистість, яскрава, самобутня, унікальна й неповторна, «педагогічна творчість не може існувати без особистісного, індивідуального втілення» [22]. Індивідуальність завжди вважалася вищим рівнем розвитку особистості. Зважаючи на те, що творча індивідуальність педагога – це не проста якість, а показник особливого рівня розвитку всієї особистості, визначити цей феномен можна через вивчення її внутрішньої сторони - цілісності особистості, її спрямованості (цінності, мотивації, установки), особистісних якостей, когнітивних особливостей (зміст, рівні й операції мислення), і зовнішніх проявів [9].

Визнаючи артистизм як одну із значущих якостей у структурі особистості педагога, дослідники ґрунтуються на припущенні про те, що для організації особистісно-орієнтованого навчання вчителіві вже недостатньо самому бути «досконалою людиною», ерудитом і гуманістом, бути «особистістю в собі». Адже, на думку В. Загвязинського, артистизм – це не тільки здатність емоційного впливу на аудиторію, а вияв багатства й краси внутрішнього світу педагога, його вміння проектувати майбутнє, використовуючи фантазію й інтуїцію, гармонічно сполучаючи логічне й естетичне [14]. Йому необхідно володіти мистецтвом самовираження,

експресивними й комунікативними вміннями, здатністю до перевтілення, співтворчості, співпереживанню, що перетворюють його зовнішню діяльність у яскраве, що запам'ятовується, подання, при цьому є щирим відображенням його душі [9].

Дослідниця О. Булатова відзначає, що артистизм педагога – це «вияв багатї палітри реакцій на явища навколишнього світу, здатність яскравого емоційно-образного перекодування інформації в потрібному для уроку напрямку...»; «...проникливий стиль співтворчості педагога й учня, орієнтований на розуміння й діалог з Іншим» [9, с. 5 - 15].

Останнім часом однією із якостей «ідеального» педагога називають чарівність або харизму. У Тлумачному словнику А. Івченка чарівний визначається як дуже приємний, зворушливий [12]. Наявність цих якостей приводить до того, що педагог впливає на навколишніх самим фактом своєї присутності, всі його слова сприймаються як значимі, що б він не говорив. Люди тягнуться до чарівної, харизматичної особистості, хочуть наслідувати їй, бути на неї схожими. На жаль, «механізм» дії цих притягальних рис ще не повністю досліджений.

Поряд з мимовільним впливом на аудиторію вмілий педагог використовує також прийоми фасцинації, тобто способи усвідомленого або неусвідомленого впливу на слухачів. Цей термін можна співвіднести з російським словом зачаровування. Серед способів фасцинації виділяють особливий погляд (променистий, владний, такий, що притягає), особливий голос (чарівний, заспокійливий, що спонукає), особливий ритм мови (збудливий, заспокійливий), особливий розум (високо імпровізаційний, загострено ситуативний і комунікативно компетентний) [22].

З проблемою творчості й артистизму тісно пов'язані такі якості педагога, які дозволяють йому пробудити в учнях співпереживання, співчуття, жаль. Для цього педагог сам повинен мати особливу якість – емпатію. Інтерес до неї як до особливого психічного механізму, властивого творчій особистості, почав виявлятися у 50-60-х роках ХХ століття.

У 1959 р. у США на симпозіумі із проблем творчості і його змісту К. Роджерс характеризував емпатію як одну з необхідних умов творчої людини. Цієї позиції дотримувалися й інші відомі вчені – Р. Кречфілд, Г. Олпорт, А. Кестлер та ін. Емпатійна здатність, що також позначалася термінами «перенесення», «вживання», «перевтілення», «ідентифікація», «проективна інтуїція», «симпатична інтуїція», «афективне злиття», найбільше часто розглядалася по відношенню тільки до особистості художника.

Але пізніше аналіз великої кількості різних визначень дав можливість психологу Т. Гавриловій [11] виокремити найбільш популярні підходи до виявлення сутності емпатії:

1) емпатія – це здатність проникати в психіку іншого, розуміти його емоційні стани, афективні орієнтації, співпереживати йому й на цій основі передбачати його реакції; це можливість не тільки раціонально, але й емоційно сприймати виховання;

2) емпатія – це об'єкт мистецтва, природу; спосіб пізнання навколишнього світу через ідентифікацію, проєкцію;

3) це афективний зв'язок з іншими людьми, що виявляється у співпереживанні їхнього стану;

4) емпатія – це властивість психотерапевта.

Важливою для розуміння природи емпатії педагога є позиція Е. Басіна, що визначає цю властивість як «універсальну творчу здатність, властиву творцеві в будь-якій сфері діяльності», як «здатність фантазії формувати «Я-образи», як процес моделювання свого «Я» не тільки з особистості іншої людини, але й будь-якого іншого явища [4, с. 8-16].

У процесі педагогічного спілкування й пізнання особистості учнів педагогу доводиться постійно коригувати свою діяльність на основі інтуїтивного проникнення в духовний мир і почуття навколишніх, тобто емпатії, та інтелектуального аналізу їхньої поведінки й проявів розумової активності. Тому наявність перцептивних здібностей є обов'язковим показником високого рівня педагогічної майстерності. Педагогу постійно необхідно знати, як він сприймається учнями, як вони «зчитують» його емоційний стан, наскільки ефективна його педагогічна техніка. Тому він повинен мати розвинуту рефлексію, тобто професійне усвідомлення учителем своїх психічних станів [9, с. 56].

У сучасній науці рефлексія розглядається як фундаментальна здатність свідомої істоти бути у відношенні до власної свідомості (С. Рубінштейн, Б. Ельконін), як форма теоретичної розумової діяльності, спрямованої на зіставлення її результатів з первісними цілями; як «осмислення вчителем змісту власної свідомості, своїх власних дій і їхніх законів, самопізнання свого образу «Я» з різних позицій» і образів інших суб'єктів; як «усвідомлення й осмислення внутрішнього миру й вчинків та поведінки інших суб'єктів педагогічної діяльності на тлі постійного аналізу й своєї думки про їх» тощо. [3, 231].

Підводячи підсумки аналізу основних теоретичних досліджень із питань психології особистості педагога, зазначимо, що незважаючи на суттєві розходження, всі концепції визнають значущість психологічних складових у праці педагога. Це дає підставу науковцям Л. Буєвій, Ю. Куллоткіну, Ф. Мухаметзяновій та іншим виокремити психологічну культуру педагога як провідний компонент загальної культури особистості й показник нового рівня розвитку його педагогічної культури. Педагог, який володіє психологічною культурою, замінює роль посередника між

культурою й дитиною на більше значущу функцію – персоніфікатора загальнолюдської культури, що перетворює діалектику форми людської культури в діалектику психічного розвитку особистості. Психологічна культура педагога характеризується складністю, інтегративністю, структурністю. Її компонентами прийнято вважати різноманітні властивості особистості, що вдосконалюються й формуються під впливом загальної культури людини, а ступінь виразності основних психологічних властивостей і якостей стає критерієм визначення рівня психологічної культури.

Отже, психологічна культура, що є показником високого рівня розвитку педагогічних здібностей, складається із глибоких знань з основ психології, володіння арсеналом діагностичних методик, всебічного вивчення особистісних і діяльнісних характеристик тих, кого навчають,, комплексу професійно-значущих якостей і гуманістичного типу педагогічної свідомості. Провідними елементами її є емпатія, рефлексія, інноваційно-творчі й комунікативні якості, що допомагають педагогу здійснювати особистісно-орієнтоване навчання й виховання учнів.

Разом з тим, психологічна культура, на нашу думку, є тільки однією гранню такого комплексного явища як професійно-педагогічна культура педагога. Наявність професійно значущих особистісних якостей, стиль діяльності педагога, його темпераменту, інші компоненти психологічної культури сприяють підвищенню ефективності його роботи, але не є визначальними. Особливість професійно-педагогічної культури полягає саме в її інтегрованості, складній структурній організації й існуванні системи багатопланових взаємин між її компонентами.

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. 328 с.
2. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества. Казань, 1988. 238 с.
3. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. М., 1977. 256 с.
4. Басин Е.Я. Двуликий Янус (о природе творческой личности). Ростов н/Дону: Изд-во МАГИСТР, 1996. 172 с.
5. Беспалько В. Н. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. 191 с.
6. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. посібник. К.: Либідь, 2003. С.53-59.
7. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика. М., 1999. 558 с.
8. Буева Л.П. Человек, культура и образование в кризисном социуме. Вестник высшей школы. 1997. №4. С. 3-8.
9. Булатова О.С. Педагогический артистизм: Учеб. пособие для студ. высш пед. учеб. зав. М.: Изд центр «Академия», 2001. 240 с.
10. Викторова Л.Г. Теоретические основы становления интеллигенции в образовательной системе высшей школы: Автореф. докт. пед. наук. К., 1999. 40 с.

11. Гаврилова Т. Понятие «эмпатия» в зарубежной психологии Вопросы психологии. 1975. № 2. С.107–114.
12. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2005. 542 с.
13. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. Л., 1970. 114 с.
14. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. М., 1985. С.14-23.
15. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Київ, 2000. 312 с.
16. Краевский В.В. Содержание образования: Вперед к прошлому. М.: Педагогическое общество России, 2001. 35 с.
17. Котова К., Шиянов Е.Н. Педагог: профессия и личность. Ростов на/Д 1997. 144 с.
18. Крысько В.Г. Психология и педагогика: Схемы и комментарии. М.: Изд-во ВЛАДОС. 2001. 367 с.
19. Левитан К.М. Основы педагогической деонтологии. М., 1994. 192 с.
20. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975. 173 с.
21. Лидак Л.В. Педагог как объект научной психологии / Под общ. ред. И.М. Зубенко. Ставрополь: Ставроп. кн. изд-во, 2000. 188 с.
22. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетенции учителя Советская педагогика. 1990. № 8. С. 82 - 88.
23. Моделирование педагогических ситуаций / Под ред. Ю.Н. Кулюткина и Т.С. Сухобской. М., 1981. С.11.
24. Павлотенков Е.М. Профессиональное становление будущего учителя Советская педагогика. 1990. № 11. С. 64 - 69.
25. Пассов Е.И., Кузовлев В.П., Царькова В.Б. Учитель иностранного языка: Мастерство и личность. М.: Просвещение, 1993. 159 с.
26. Платонов К. К. Об изучении и формировании личности учащегося. М.: Высшая школа, 1966. 224 с.
27. Сухомлинский В. О. Народження громадянина. Київ, 1979. 672 с

References

1. Ananov B. N. Chelovek kak predmet poznaniya. L.: Yzd-vo LHU, 1969. 328 s.
2. Andreev V. Y. Dyalektyka vospytaniya y samovospytaniya tvorcheskoi lychnosty: Osnovy pedahohyky tvorchestv. Kazan, 1988. 238 s.
3. Babanskiy Yu.K. Optymyzatsiya protsessa obucheniya. M., 1977. 256 s.
4. Basyn E.Ia. Dvulykyi Yanus (o pryrode tvorcheskoi lychnosty). Rostov n/Donu: Yzd-vo MAHYSTR, 1996. 172 s.
5. Bepalko V. N. Slahaemye pedahohycheskoi tekhnolohyy. M.: Pedahohyka, 1989. 191 s.
6. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti: U 2 kn. Kn. 2: Osobystisno-oriienovaniy pidkhdid: naukovo-praktychni zasady: Navch.-metod. posibnyk. K.: Lybid, 2003. S.53-59.
7. Bondarevskaia E.V., Kulnevych S.V. Pedahohyka. M., 1999. 558 s.
8. Bueva L.P. Chelovek, kultura y obrazovanye v kryzysnom sotsyume. Vestnyk vysshei shkoly. 1997. №4. S. 3-8.
9. Bulatova O.S. Pedahohycheskyi artystyzm: Ucheb. posobyе dlia stud. vyssh ped. ucheb. zav. M.: Yzd tsentr «Akademyia», 2001. 240 s.
10. Vyktorova L.H. Teoretycheskye osnovy stanovleniya yntellyhentsyy v obrazovatelnoi systeme vysshei shkoly: Avtoref. dokt. ped. nauk. K., 1999. 40 s.
11. Havrylova T. Poniatye «эmpatия» v zarubezhnoi psykholohyy Voprosy psykholohyy. 1975. № 2. S.107–114.
12. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2005. 542 с.
13. Кузьмина Н.В. Методы yssledovaniya pedahohycheskoi deiatelnosty. L., 1970. 114 с.
14. Zahviazyanskiy V.Y. Pedahohycheskoe tvorchestvo uchytelia. M., 1985. S.14-23.

15. Ziaziun I.A. Pedahohika dobra: idealy i realii. Kyiv, 2000. 312 s.
16. Kraevskiy V.V. Soderzhanye obrazovaniya: Vpered k proshlomu. M.: Pedahohycheskoe obshchestvo Rossyy, 2001. 35 s.
17. Kotova K., Shyianov E.N. Pedahoh: professyya y lychnost. Rostov na/D 1997. 144 s.
18. Крыско В.Н. Психологія у педагогіці: Схемы у коментаріях. М.: Yzd-vo VLADOS. 2001. 367 s.
19. Levytan K.M. Osnovy pedahohycheskoi deontolohyy. M., 1994. 192 s.
20. Leontev A.N. Deiatelnost. Soznanye. Lychnost. M., 1975. 173 s.
21. Lydak L.V. Pedahoh kak ob'ekt nauchnoi psikholohyy / Pod obshch. red. Y.M. Zubenko. Stavropol: Stavrop. kn. yzd-vo, 2000. 188 s.
22. Markova A.K. Psikholohycheskiy analiz professyonalnoi kompetentsyy uchytelia Sovetskaia pedahohyya. 1990. № 8. S. 82 - 88.
23. Modelyrovanye pedahohycheskykh sytuatsiy / Pod red. Yu.N. Kuliutkina y T.S. Sukhobskoi. M., 1981. S.11.
24. Pavliutenkov E.M. Professyonalnoe stanovlenye budushcheho uchytelia Sovetskaia pedahohyya. 1990. № 11. S. 64 - 69.
25. Passov E.Y., Kuzovlev V.P., Tsarkova V.B. Uchytel ynostrannogo yazyka: Masterstvo y lychnost. M.: Prosveshchenye, 1993. 159 s.
26. Platonov K. K. Ob yzuchenyy y formirovaniy lychnosty uchashchehosia. M.: Vysshiaia shkola, 1966. 224 s.
27. Sukhomlynskiy V. O. Narodzhennia hromadianyna. Kyiv, 1979. 672 s

Paper received/Надійшла : 12.04.2021